

Валерій СТАРКОВ
(Київ, Україна)

УДК 398.32:394.3 (=161.2)“18”

**Джерела вивчення традиційної
ігрової культури населення
України: перша третина XIX ст.**

Народні ігри і розваги та ігрові елементи громадського та родинного побуту були і залишаються невід’ємною складовою традиційної культури українського народу. Недостатність їх вивчення почасти було обумовлено таким підходом до культурних явищ, особливо на ранніх етапах збирання фольклорно-етнографічного матеріалу, коли складні явища уявлялись як нерозривне ціле, і ігрова складова народної культури не розглядалась як об’єкт вивчення. З іншого боку, при висвітленні народної культури кінця XVIII і значної частини XIX ст., в джерелознавчому аспекті цього процесу домінував фольклоризм, тобто записи пісенного фольклору превалювали над відображенням народних звичаїв та обрядів, у яких значною була ігрова складова. Видатний український етнолог Федір Вовк писав (1916 р.) про те, що у нас записів пісень – хоч греблю гати, а обрядів і звичаїв – обмаль і зазначав, що “вследствие одностороннего понимания задач и содержания этнографии, в деятельности украинских этнографов преобладало до самого последнего времени увлечение лингвистикой и произведениями устной народной словесности (фольклором), в ущерб изучению так. наз. материального быта” [4, с. 455–456].

Узагальнюючої праці, присвяченої традиційній ігровій культурі населення України, ще не створено, хоча джерелознавчого та наукового матеріалу для цього накопичено чимало. Нині проблема полягає у визначенні структурно-методологічної основи майбутньої праці, оскільки більшість матеріалів аналізуються як етнографією, так і культурологією. Причому перша переважно розглядає місцевий етнографічний матеріал, а друга – переважно загальні теоретичні питання. Досі не існує чітких відповідей на питання про природу таких складних явищ як традиція, ритуал, гра, обряд та їх співвідношення [1].

Що стосується джерельної бази дослідження ігрової культури, то досить детально і повно представлені, наприклад, описи ігор різних статево-вікових груп населення України, які починаючи з сорокових років XIX ст. і до двадцятих років XX ст. опубліковані багатьма дослідниками [37; 44; 28; 46; 36; 23; 29; 45; 22; 58; 55; 12; 11; 9; 10].

В цьому ж повідомленні нас цікавить період з початку XIX ст. і до початку публікацій описів ігрових явищ, тобто, період “накопичення ігрових фактів”: 1800-ті – початок 1840-х рр.

Перший перелік українських народних ігор ми знаходимо у літературному творі Івана Котляревського – “Енеїди” [19]. Він згадував такі дитячі та молодіжні ігри: “Панас” (“жмурки”, “куці-баба”, “ціці-баба”), “у свинки”, “хрещик” (“горелки”, “роби”), “у горюдуба”, “у тісної баби”, “в джгута”, “у

ворона”, (“kruk”, “гуси”, “коршун”), “в паці” (“бабки”), великодню гру з яйцями “в кітьки” (“котючка”, “на-вкотка”), “в ката і мишку”, “дамки” (“шашки”), різні карткові ігри [42].

Переважна більшість докладних описів, згаданих Іваном Котляревським ігор, вперше з’явилась друком лише у сорокових роках XIX ст., у працях К. Сементовського [37] та О. Терещенка [44], тобто через п’ятдесят років (!) після першого відомого свідчення про текст “Енеїди” [27, с. 289]. Згодом, у другій половині XIX та на початку XX ст., джерельна база для вивчення народних ігор постійно зростала у численних публікаціях тогочасних дослідників традиційної української народної культури.

Очевидно, перелік Івана Котляревського, який використав свої знання народної культури, був далеко не повний, але не викликає сумніву те, що Іван Петрович був добре обізнаний з тогочасними народними іграми та розвагами. Поетика твору не дозволяла заглиблюватись в деталі етнографічних замальовок, чи то їжа, чи одяг героїв тощо, присутні тільки назви реалій. Теж саме ми спостерігаємо відносно народних ігор, які були тільки перераховані, але детальна інформація про кожну гру в поемі відсутня, хоча автору була, поза сумнівом, відома. Єдине виключення І. Котляревський зробив для опису кулачного поєдинку Дареса та Ентелла [19, с. 56–61], який дуже нагадує “навкулачки”, розповсюджені у різних народів і неодноразово згадані в українських джерелах [12, с. 485–486; 9, с. 58, 539, 573, 581, 798; 18, с. 128]. Проте, зазначимо певні неточності в “Словаре малороссийских слов, содержащихся в “Энеиде”, с русским переводом”, складеного І. Котляревським 1827 року і який містить 1547 слів [38]. Звичайно описів ігор від “Словаря...” не слід було чекати, але ігри “хрещик” і “горюдуб” названі “хороводними іграми”, а “свинка” – грою “в городки” що, навіть за критеріями першої половини XIX ст., не відповідає дійсності. Ігри “у ворона”, “в тісної баби”, “в кітьки”, “в джугта” у “Словарі...” навіть не згадані. Частина карткових ігор (у памфіля, у лави, в хлюста, в пари, в кепа) згадана як “род карточной игры”. Все ж, праці дослідників народних ігор і розваг середини XIX – початку XX ст. доводять те, що письменник мав широкі знання в цій галузі.

Що стосується періоду, яким ми цікавимося, то перш за все звернемо увагу на праці Ігнатія Червінського, який на початку століття розмістив праці про громадський та родинний побут населення Червоної Русі, спочатку у “Новому часописі варшавському” (“Сватовство, весілля і народження населення Червоної Русі” [49] та “Народження і забави населення Червоної Русі” [50], 1805 р.), а згодом – у Львові окремим виданням (“Околиця задністерська поміж Стриєм і Домницею” [48], 1811 р.). Він, згідно із назвою, досить детально описав ці обряди і забави, а у львівському виданні присвятив людині, її забавам, танцям, святкам та вечорницям окремі розділи: IX. “Людина, її постава, вдача та звичаї, вади та чесноти”; X. “Забави, танці, свята, вечорниці”; XI. “Поховання...”.

У працях Бальтазара фон-Кампенгаузена (1746–1808), секретаря князя Потьомкіна, описані звичаї на весіллях і похованнях українців [53; 13; 54].

Олексій Левшин в “Листах з Малоросії” (1816 р.) згадує, серед інших, народні свята Коляди та Купала [21]. Окрім цієї праці, надрукованої також і в “Украинском Вестнике”, в цьому ж часопису наступного року з’явилась праця Івана Срезневського, в якій йдеться про пантеон язичеських богів, в т.ч. і про Коляду, Купала та інших, на честь яких відбуваються народні свята з іграми та розвагами [41].

В цей же час з'являються праці загального етнографічного характеру з окремими повідомленнями про українські звичаї та обряди, в т.ч. і про свята. Про це повідомляли “Соревнователь просвещения и благотворения” (Є. Ковалевський) [17], “Сын Отечества” (З. Доленго-Ходаковський) [8, с. 295–296], “Украинский журнал” (С. А.) [33, с. 253–254; 34], “Северный архив” (Г. Ст.; Пл. Лукашевич) [5, с. 164–166; 25, с. 386–388]. Цей же часопис надрукував 1825 року частину праці Г.Л. де-Боплана “Опис України”, де описані весільні розваги [2]. В праці З. Доленго-Ходаковського подаються відомості про обряди, весілля, ігри й про все, “что будет происходить из древнейших времен”. С. А. повідомляв про “зелені святки”, про святкування Купала, Г. Ст. – про гру на зразок “каруселі”, Пл. Лукашевич – про розвагу “кулачний бій”. 1827 року вийшла друком праця Івана Григоровича Кулжинського (1803–1884) “Малороссийская деревня” [20]. Це був етнографічний збірник, присвячений побуту, звичаям та обрядам українського народу. М. Гоголь в листі до товариша дав нехвальну характеристику цій книжці свого вчителя в Ніжинській гімназії. Проте, праця І. Кулжинського була певним кроком у висвітленні життя українців, хоча й ідеалізованого. Детально описані весняні звичаї, обжинки, вечорниці, весілля [24, с. 11–71].

Загалом треба відзначити значну кількість публікацій польських дослідників, які стосувались народного побуту і святкової культури українців у перші десятиліття XIX ст. і в яких простежується ігровий елемент. Окрім згаданих вище і нижче публікацій Ігнатія Червінського, Адама Чарноцького (Зоріана Доленго-Ходаковського), Карла Мілевського, Лукаша Голембйовського треба відзначити праці того ж А. Чарноцького “Про слов'янство перед християнством”, де йдеться про вагу і значення народних пісень і приклади їх збирання [47], В. Марчинського про опис Подільської губернії, де є відомості про українські похоронні ритуали та звичаї [57]. Вацлав Залеський опублікував багато пісенного матеріалу, який супроводжував українські свята [63; 64]. 1833 р. він видав велику збірку польських та українських пісень (574 одиниці), де поміж танцювальних пісень є ігрові [65]. Казімеж-Владислав Вуйціцький видав 1835 року кілька праць з української етнографії, в т.ч. і про поховальні обряди [60; 61]. Згодом він же у праці “Zagusy domowe” описав різдвяні та купальські свята, весільну обрядовість, танці українців Підляшся (“заверуха”, “гайдук”, “козак”, “шталер”) [62]. В альманасі “Русалка Дністровая” (1837), який виявився революційним в утвердженні української народної мови в культурі Західної України, наведено багато обрядових пісень [30]. У критичній праці Міхала Грабовського (1837) з приводу виходу у світ праці М. Максимовича “Украинские народные песни” (Москва, 1834), є розділ, присвячений побуту, характеру, народній творчості українців, в т.ч. іграм і танцям [51]. Багато ігрового пісенного матеріалу простежується в працях Жеготи Ігнаці Паулі (1814–1895), упорядника збірки “Pieśni ludu ruskiego w Galicyi” (2 томи, 1839–1840). У першому зібрані обрядові та історичні пісні, в т.ч. ігрові: гайвки, колядки, купальські, веснянки, весільні тощо, а в другому – ліричні й побутові, в т.ч. танцювальні: журило, корогід, гайдук, польський, werbowaniec, козак [66]. Святкуванню свята Купала в Україні присвятив свою працю С.В. Гроза у часопису “Rusalka na rok 1842” [52].

1835 року в Перемишлі вийшов друком перший відомий опис українського весілля з обрядовими піснями Йосипа Лозинського (1807–1889) “Українське весілля”, який є одночасно одним з найдавніших видань українською народною мовою на західноукраїнських землях [56]. Залишаючи осторонь дискусію щодо

критики сучасників цієї праці (питання мови і фонетики видання, залучення матеріалу з інших видань), зауважимо, що порівняно з багатьма фольклорно-етнографічними публікаціями доби романтизму, книжка Й. Лозинського вирізняється докладними посиланнями на використані фактологічні моменти і текстові вибірки з інших праць [24]. Цінність “Руского весілля” полягає і в тому, що воно містить найдокладніший і найповніший (з існуючих на той час) опис українського народного весілля, в якому зафіксовані всі характерні обрядові компоненти і деталі. Поряд із багатьма піснями, він описав “канонічні” довесільні і власне весільні звичаї із забавами, танцями та іншими ігровими елементами, коли народна весільна обрядовість існувала ще в досить повному традиційному комплексі [16, с. 16, 20].

1838 року почали виходити “Очерки России” етнографа та історика Вадима Пассека (1807–1842), який мешкав у середині 30-х років на Харківщині і присвятив значну увагу Україні. Ще роком раніше у “Московском наблюдателе” він вмістив велику розвідку “Купало” [31]. Значну увагу купальській обрядовості з її іграми і розвагами приділено ним також у першій книзі “Очерков России” [32, кн.. I, с. 80–116]. Відомості про українську етнографію присутні і у наступних книгах видання (загалом їх п’ять), зокрема в третій книзі – про обряди та розваги під час святко [32, кн.. III, с. 71–118], а в п’ятій – про ігрові веснянки [32, кн.. V, с. 172–187]. У І.П. Сахарова (1807–1863) в “Сказаниях русского народа” (Т. 1, 1836–1837) вміщені українські обрядові пісні, в т.ч. веснянки та купальські [35, с. 268–276]. Український етнографічний матеріал наведений у праці І.М. Снегірьова (1793–1868) “Русские простонародные праздники и суеверные обряды” (1837–1839) [39]. В першому випуску, між іншим, йдеться про святкування Коляди і Купала, про веснянки, похвальні обряди, про “дожинки, оборки, досевки, толоки с играми и забобонами” [39, вип. 1, с. 164–176]. У третьому випуску наведені українські пісні до хороводних ігор “Красной горки, из которых известно по всей России Сеяние проса” [39, вип. 3, с. 32–34].

Окремо зазначимо ґрунтовні рецензії І. Срезневського на деякі, згадані вище, праці в “Журналі Міністерства народної освіти”, а саме – на праці Вацлава з Олеська, Й. Лозинського, на “Русалку Дністровую” [40, с. 55–58].

Відомий твір французького військового інженера Г.Л. де Боплана “Опис України...” (перше видання 1651 р., Руан) став широко відомий у Російській імперії після петербурзького видання 1832 р. у перекладі Ф. Устрялова [3], хоча до того існував і польський переклад Ю.У. Немцевича (Варшава, 1822 р.) і вже згаданий вище уривок російського перекладу, опублікований у “Северном архиве”. Повні тексти розділів “Як дівчата залицяються до парубків”, “Як селянин може одружитися з панночкою”, “Як відбувається весілля” містять весільні обряди та розваги хлопців і дівчат, особливо в “обливальний” понеділок. Взагалі, етнографічна частина твору, на думку дослідників, є “найкоштовнішою в “Описі...” Боплана [7, с. 224].

Серед численних публікацій українських народних пісень відзначимо публікацію у “Вестнике Европы” (1829) танцювальних пісень з відомими ігровими танцями: “горлиця”, “метелиця”, “журавель”, “гарбуз”, “дудочка” у кількох варіантах [26]. Про танці (“метелиця”, “горлиця”, “дудочка”), а також про українські весільні звичаї йдеться у праці Г. Квітки у “Современнике” (1841) [14].

Не можна обійти увагою і відомості про народні ігри, які зустрічаються у літературних творах сучасників. Так, гра “у скраклі” не згадана у

І. Котляревського, натомість, перші згадки про цю гру в літературі ми знаходимо у творах Григорія Квітки-Основ'яненка та Миколи Гоголя, що відносяться до тридцятих років XIX ст. Г. Квітка-Основ'яненко (1778–1843) згадує про скраклі у повісті “От тобі і скарб” [15, с. 214–215] (1836 р.). У цьому повідомленні – про скраклі – тільки згадка. У Миколи Гоголя (1809–1852) в повісті “Вій”, яка входить до збірки “Миргород” (1835 р.), гра описується ширше: “За час до ужина вся почти дворян собиралась играть в кашу или в крагли – род кеглей, где вместо шаров употребляются длинные палки, и выигравший имел право проезжаться на другом верхом. Эта игра становилась очень интересною для зрителей: часто погонщик, широкий как блин, влезал верхом на свиного пастуха, тщедушного, низенького, всего состоявшего из морщин. В другой раз погонщик подставлял свою спину, и Дорощ, вскочивши на нее, всегда говорил: «Экой здоровый бык!»” [6, с. 166]. Як бачимо, окрім назви, є відомості про атрибути та хід гри і про “ігрову” долю переможців та тих, хто програв. Наявність таких відомостей в художній літературі наводить на думку про тривале побутування гри “у скраклі” до цих повідомлень.

Слід зазначити, що рівень розвитку української етнографії на початок XIX ст. не сприяв отриманню повноцінної інформації про явища народної культури. Лише завершувався великий період її розвитку, який тривав з XV до середини XIX ст. і був періодом нагромадження етнографічних матеріалів про українців і становлення української етнографії як науки.

Таким чином, період з початку дев'ятнадцятого століття і до кінця тридцятих років був періодом спорадичного накопичення джерельної бази вивчення ігрової культури. Звичайно, навіть термінологічно основні поняття етнографії не були вироблені. Термін “гра” вже давно побутував, але його “застосування” було дуже широким. Гра асоціювалась зі святом, дитячим дозвіллям, дозвіллям людності взагалі, в якому превалювали різні розваги, які не є іграми в сучасному розумінні, але впливали на їх генезис, що можна прослідкувати, наприклад, на формуванні гри в сучасні “городки”, яка генетично пов'язана з грою “у скраклі” [43]. Поодинокі ігрові сюжети пов'язувались з ігровими елементами обрядів родинного, або громадського характеру, з весіллям, календарними святами, різноманітними танцями. В цей період практично були відсутні публікації безпосередніх ігор, хоча, як свідчить перелік ігор кінця XVIII ст. в “Енеїді” І. Котляревського, різноманітні ігри і розваги в українців побутували вже давно і ми засвідчили їхнє побутування протягом XIX та XX ст. Дослідники та письменники, які самі грали в дитинстві, які, безумовно, спостерігали за іграми протягом життя, не відчували потреби їх детально описувати, як, наприклад, Г. Квітка-Основ'яненко про гру в скраклі у творі “От тобі і скарб”, або М. Гоголь у “Вій”. Ігри та ігровий елемент громадського та родинного побуту в уяві дослідників в цей період ще нероздільні, оскільки традиційні народні ігри різних статеві-вікових груп тісно пов'язані з ігровими елементами обрядовості. Вплив цієї “нероздільності” можна засвідчити яскравими прикладами з історії української етнографії, коли дослідники і в подальшому, в контексті народного календаря, фіксували ігри, пов'язані з календарною, особливо весняною, обрядовістю (весняні ігри у П. Чубинського, Б. Грінченка та ін.). Наостанок відзначимо значний внесок польських дослідників у побудову фундаменту джерельної бази вивчення ігрової культури українців в цей період.

Джерела та література:

1. Байбурин А.К. Ритуал в традиционной культуре. – СПб., 1993. – 240 с.
2. Боплан. О Крыме и украинских казаках в XVII веке // Северный Архив. – 1825. – Ч. 15. – № XI. – С. 334–338.
3. Боплан. Описание Украины. Сочинение Боплана. Перевод с французского Ф. У[стрялова]. – СПб., 1832. – XX+179 с.
4. Волков Ф. (Вовк Ф.). Этнографические особенности украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем. – Т. 2. – Пг., 1916. – С. 455–647.
5. Г. Ст. Журнал путешествия по земле донских казаков к Кавказу и в Астрахань // Северный Архив. – 1824. – Ч. 12. – С. 89–102, 159–192, 260–269.
6. Гоголь Н. Вий / Сборник повестей. – Харьков: Книжный клуб, 2006. – 320 с.
7. Дашкевич Я.Р. Українська Бопланиада // Боплан Г.Л. де. Опис України, кількох провінцій королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способами життя і ведення воєн. – К.: Наукова думка; Кембридж: Укр. Наук. ін-т, 1990.
8. Доленго-Ходаковский З. Проект ученого путешествия по России для объяснения древней славянской истории // Сын Отечества. – 1820. – Ч. 63. – № XXXIII. – С. 289–312.
9. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губ. Очерки по этнографии края / Под ред. В. Иванова. – Т. I. – Харьков, 1898. – XXXII+1012 с.
10. Заглада Ніна. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля // Матеріали до етнології. – Т. 1. – К., 1929. – С. 1–180.
11. Иванов П. Игры крестьянских детей в Купянском уезде. Собрал П. Иванов (С предисловием Н.С. Сумцова) // Сборник Харьковского исторического общества. – 1890. – Т. 2. – С. 4–81 і окрема відбитка: Харков, 1889. – 81+II с.
12. Исаевич С. Малорусские народные игры окрестностей Переяслава // Киевская старина. – 1887. – № 6–7. – С. 451–486.
13. Кампенгаузен. Замечания о Молдавии, Бессарабии, Крыме, Белоруссии и Украине. Писанные бароном фон-Кампенгаузеном // Журнал новейших путешествий. – 1810. – № 1. – С. 79–96; № 2. – С. 20–57.
14. Квитка Г. Украинцы // Современник. – 1841. – Т. XXI. – С. 75–85.
15. Квітка-Основ'яненко Г. От тобі і скарб // Квітка-Основ'яненко Григорій. Повісті та оповідання. Драматичні твори. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 198–224.
16. Кирчів Р.Ф. Цінна пам'ятка української етнографії та фольклористики // Лозинський Й.І. Українське весілля. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 8–25.
17. Ковалевский Е. Письмо из Украины. Этнографические заметки // Труды вольного общества соревнователей просвещения и благотворения. – 1819. – № 7. – С. 43–54.
18. Коломийченко Ф. Сільські забави в Чернігівщині // Матеріали до української етнології. – Т. 18. – Львів: Етнографічна Комісія НТШ, 1918. – С. 123–141.
19. Котляревський І. Енеїда // Котляревський І. Твори. – К., Наукова Думка, 1982. – С. 36–210.
20. Кулжинский И. Малороссийская деревня. – М., 1827. – IX+4+136 с.
21. Левшин Алексей. Письма из Малороссии. – Харьков, 1816. – 206+4 с.
22. Лисенко М. Молодоці: Збірник танків та веснянок (Гри весняні, дитячі, дівочі, жоночі і мішані). – К., 1875. – 60 с.
23. Лозинский И. Галагивка // Зоря Галицька. – 1860. – С. 506–515.
24. Лозинський Й.І. Українське весілля. – К.: Наукова думка, 1992. – 174 с.
25. Лукашевич Пл. О примечательных обычаях и увеселениях Малороссиян на праздник Рождества Христова в Новый год // Северный Архив. – 1826. – Ч. 20. – № VIII. – С. 386–393.
26. Малороссийские песни // Вестник Европы. – 1829. – № 22. – С. 153–155 (Смесь).
27. Максименко М.Т. Примітки // Котляревський І. Твори... – С. 288–303.
28. Максимович М. Дни и месяцы украинского селянина // Русская беседа. – 1856. – Кн. I. – С. 61–83; Кн. III. – С. 73–208.
29. Маркевич Николай. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян – К., 1991. – 174 с.
30. Русалка Днестровая. – Будапешт, 1835. – XX+133 с.

31. Пассек Вадим. Купало // Московский наблюдатель. Журнал энциклопедический. – 1837. – Ч. XIV. – Сентябрь. – Кн. 1. – С. 247–267. (Науки).
32. Пассек В. Очерки России. – Кн. I–V. – СПб., 1837–1842.
33. С.А. Троицын день, или русальная неделя // Украинская жизнь. – 1824. – Ч. 2. – № XI. – С. 248–263.
34. С.А. Иван Купало // Украинская жизнь. – 1824. – Ч. 2. – № XII. – С. 317–325.
35. Сахаров И.П. Сказания русского народа, собранные И. Сахаровым. – Т. 1. – Кн. III. – СПб., 1841. – Изд 3-е. – 276 с. Первое издание: Сказания русского народа о семейной жизни своих предков. Собрал И. Сахаров. – в 3-х ч. – СПб, 1836–1837.
36. Свидницкий А. Великдень у Подолян // Основа. – 1861. – № 10. – С. 43–64; № 11–12. – С. 26–71.
37. Сементовский К. Замечания о праздниках у малороссиян // Маяк. – 1843. – Т. XI. – Гл. III. – С. 1–45.
38. Словарь малороссийских слов, содержащихся в “Энеиде”, с русским переводом // Вергилиева Энеида на малороссийский язык переложенная И. Котляревским. – Харьков, 1842. – [Дополнение]. – С. 1–32.
39. Снегирев И. Русские простонародные праздники и суеверные обряды. – М., 1837–1839. – Вып. 1. – 1837. – 4+IV+246 с.; Вып. 2. – М., 1838. – 142 с.; Вып. 3. – М., 1838. – 214 с.; Вып. 4. – М., 1839. – 200+40 с.
40. Срезневский И. Донесение адъюнкт-профессора Срезневского г. Министру народного просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Т. 37. – 1843. – С. 45–74.
41. Срезневский И. Славянская мифология или о богослужении Русском в язычестве // Украинский Вестник. – 1817. – Ч. 6. – Апрель. – С. 3–24; 141–151.
42. Старков Валерій. В які ігри грали герої “Енеїди” Івана Котляревського (до джерел відображення ігрової культури українців) // Старков Валерій. Традиційна ігрова культура населення України. – К.: ІУАД, 2009. – С. 358–374.
43. Старков Валерій. Традиції та інновації в ігровій культурі населення України. Гра “у скраклі” // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Т. 21. – К., 2010. – С. 344–358.
44. Терещенко А. Быт русского народа. – Ч. I–VII. – СПб, 1848. – Т. IV “Игры, хороводы”. – 334 с.
45. Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной императорским Русским Географическим Обществом. – Т. I–VII. – СПб, 1872–1878. – Т. III “Народный дневник: календарь народных обычаев и обрядов с соответствующими песнями: колядки, щедривки и богатый вечер”. – 2+II+VIII+486+2 с.; Т. IV “Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны”. – 2+XXX+716+46 с.
46. Шейковский К. Быт Подолян / Издание К. Шейковского. – Т. 1. – Вып. 1. – К., 1860 (1859). – VI+71 с.; Вып. 2. – К., 1860. – IV+74 с.
47. Czarnocki Adam [Chodakowski Zorian Dołęga]. O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem // Cwiczenia naukowe. – Т. 1. – Warszawa, 1818. – S. 1–27.
48. Czerwiński Ignacy Lubicz. O k o l i c a Za-Dniestrską między S t r y i e m i Domnicą, czyli opis ziemi i dawnych kłesk lub odmian tej okolicy, tudzież jaki est lud prosty dla religii i dla Pana swego? Zgola jaki en jest? W całym sposobie Życia swego lub w swych zabobonach albo zwyczaiach. – Lwow, 1811. – XI+281 s.
49. Czerwiński Ignacy. Swactwa, wesela i urodziny u ludu na Rusi Czerwonej, przez obywatela tamtego kraju opisane // Nowy pamiętnik warszawski/ Dziennik hist. i polit. Tutzież nauk I umiejętn. – Warszawa, 1805. – Т. 18. – 365 s.
50. Czerwiński Ignacy. Urodziny i zabawy u ludu na Rusi Czerwonej // Nowy pamiętnik warszawski/ Dziennik hist. i polit. Tutzież nauk I umiejętn.. – Warszawa, 1805. – Т. 19. – 242 с.
51. Gr. M. [Grabowski Mihał]. Literatura i krytyka. Pisma M. Gr. – Wilno, 1837. – 136+2 s.
52. Groza S.W. Kupajło. Wspomnienie z roku 1812 // Rusalka na rok 1842. – Wilno, 1842. – S. 123–146.
53. Kampenhausen. Bemerkungen über Russland. – Leipzig, 1807.

54. Kampenhausen. Uwagi nad Moldawią, Bessarabią, Krymem, Białorossią i Ukrainą // Pamiętnik Lwowski. – 1819. – T. II. – S. 407–409.
55. Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny. – T. 1. – Krakow, 1881. – X+358 s.
56. Łoziński J. Ruskoje wesuile opisanoje czerez Łózefa Łozińskiego. – Przemysl, 1835. – 4+154 s.
57. Marczyński Waw. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii podolskiej. – T. 1–3. – Wilno, 1820–1822. – 349+302+316 s.
58. Moszyńska J. Kupajło, tudzież zabawy doroczne... // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – T. 5. – 1881. – S. 24–101.
59. Wójcicki Kaz. Klechdy starożytne podania ludu polskiego i Rusi. – T. 1–2. – Warszawa, 1837. – 237+215 s.
60. Wójcicki Kaz. Klechdy starożytne podania ludu polskiego i Rusi. Wyjątki. // Muzeum domowe albo czytelnia wieczorna. – T. 1. – 1835. – S. 309–312.
61. Wójcicki Kaz. Pogrzeby u słowian // Muzeum domowe albo czytelnia wieczorna. – T. 1. – 1835. – S. 82–83, 94–96, 106–108.
62. Wójcicki Kazimierz Wład. Zarzysy domowe. – T. I–IV. – Warszawa, 1842. – T. III. – S. 265–353 (“Rus Podlaska”).
63. Zaleski Waclaw (Waclaw z Oleska) O pieśniach ludu polskiego i ruskiego // Pątnik narodowy. – Lwow, 1827. – S. 90–128.
64. Zaleski Waclaw (Waclaw z Oleska). O pieśniach ludu // Rozmaitości. Dodatek do Gazety Lwowskiej. – 1831. – S. 345, 361, 367, 377.
65. Zaleski Waclaw (Waclaw z Oleska). Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, z muzyką... – We Lwowie, 1833. – Cz. I. – LIX+516 s.
66. Żegota Pauli Ign. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, zebrał Pauli Ign. Żegota. – T. 1. – Lwow, 1839. – 4+177+3 s.; T. 2. – Lwow, 1840. – 205+14 s.

Валерій Старков (Київ, Україна). Джерела вивчення традиційної ігрової культури населення України: перша третина XIX ст.

У статті розглядається період “накопичення ігрових фактів” (1800-ті – початок 1840-х рр.) в історіографії традиційної української культури. Ці відомості поклали початок побудови джерельної бази вивчення традиційної ігрової культури українців. Відзначається значний внесок польських дослідників української традиційної культури в побудову фундаменту цієї бази.

Ключові слова: гра, традиційна ігрова культура, джерельна база.

Валерій Старков (Київ, Україна). Источники изучения традиционной игровой культуры населения Украины: первая треть XIX в.

В статье рассматривается период “накопления игровых фактов” (1800-е – начало 1840-х гг.) в историографии традиционной украинской культуры. Эти сведения положили начало построения источниковедческой базы изучения традиционной игровой культуры украинцев. Отмечается значительный вклад польских исследователей украинской традиционной культуры в построение фундамента этой базы.

Ключевые слова: игра, традиционная игровая культура, источниковедческая база.

Valery Starkov (Kiev, Ukraine). Sources of study traditional playing kul'tur³ population of Ukraine: first third of XIX century

In the article the period “accumulation of play facts” (1800–1840) in the traditional Ukrainian culture historiography is considered. These information are laid a foundation of source base of Ukrainian traditional play culture study. The important contribution of Polish investigators of Ukrainian traditional culture in this foundation are noted.

Key words: play (game), traditional play culture, source base.